

Verslag Expertmeeting Immaterieel Erfgoed in de Stedelijke Omgeving

Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem, 18 november 2019

Inleiding

Naar aanleiding van een toekomstige subsidieregeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie en verschillende onderzoekslijnen van Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland is op maandag 18 november een groep experts samengekomen om te praten over Immaterieel Erfgoed in de Stedelijke Omgeving. De expertmeeting bestond uit de volgende onderdelen.

1. Welkomstwoord in Panorama Nederland¹ door Teus Eenkhoorn
2. Kennismaking van de experts met elkaar
3. Inleiding Immaterieel Erfgoed (in stedelijke omgeving) en dilemma's, door Albert van der Zeijden
4. Deelsessies in twee groepen en twee ronden
5. Wrap-up en afsluiting door Leo Adriaanse

Het doel van de expertmeeting was om meer inzicht te verwerven in de processen die spelen rond immaterieel erfgoed in de stedelijk context. Wat gebeurt er in de stad? Waar komen stad en immaterieel erfgoed samen. Hoe zien (of definiëren) we immaterieel erfgoed in de stedelijke context, waar maakt immaterieel erfgoed het verschil, waar zitten de noden in dit veld en zijn stimulansen nodig?

Kennismaking

De kennismakingsronde was het startsein voor een levendig gesprek tussen de deelnemers. Gesteld werd dat immaterieel erfgoed aan het gevoel raakt deel uit te maken van een gemeenschap en daarin gezien, gehoord en erkend te worden. Dat immaterieel erfgoed als onderlegger van gemeenschapsgevoel en verbinding in je eigen stad kan worden gezien, maar ook als initiatieven die door inwoners worden ontplooid om hun eigen omgeving aan te pakken. Daarbij kan gedacht worden aan vormen zoals 'Mienskip, Naoberschap en Opzoomeren'. Steden zijn ook plekken waar gemakkelijk crossovers tussen immaterieel erfgoed en andere disciplines kunnen ontstaan. Immaterieel erfgoed gaat over levende cultuuruitingen van mensen, van Pride Amsterdam tot de straatorgelcultuur in Groningen. Vragen en discussiepunten in het vervolg van de middag waren onder meer:

¹ Tijdens de expertmeeting stond in het Nederlands Openluchtmuseum 'Panorama Nederland' opgesteld, een 360 graden verbeelding van het College van Rijksadviseurs met een toekomstperspectief voor de ruimtelijke inrichting van Nederland.

- Is er wel een stedelijke en landelijke omgeving te bepalen die van invloed is op immaterieel erfgoed? Ofwel: kennen wij echt stedelijk immaterieel erfgoed?
- 'All heritage is intangible': via welke processen ontstaat waarde van erfgoed eigenlijk? Wat is specifiek voor de processen in de stedelijke omgeving waar per definitie vaker tegenstellingen kunnen worden ervaren.
- Hoe is verbinding te maken tussen oud(erwets) en nieuw immaterieel erfgoed?
- Welke overeenkomsten zijn er met de 'Leisure-markt'?

Presentatie Albert van der Zeijden

Vragen rondom immaterieel erfgoed in de stedelijke context spelen wereldwijd, van Singapore tot Colombia en Nederland, en de dynamiek is meestal hetzelfde. Vaak wordt bij immaterieel erfgoed in de stad automatisch de link gelegd met jongeren en diversiteit, maar in de Nederlandse context is immaterieel erfgoed in de stad ook bijvoorbeeld Pride Amsterdam, de Sint Maartenviering in Utrecht, Leidens Ontzet en de draaiorgelcultuur.

Bij immaterieel erfgoed spelen erfgoedgemeenschappen een centrale rol, zij dragen immers het immaterieel erfgoed en geven het door. Bij erfgoedgemeenschappen spreken we over beoefenaars en beheerders (*custodians*, organisatoren en faciliteerders).

Immaterieel erfgoed (in de stad) raakt ook aan *sustainable development* en gemeentelijke beleidsterreinen als toerisme, integratie en diversiteit. Een voorbeeld hiervan is de subsidie die in Den Haag is verstrekt aan de viering van het Holi-feest met als intentie de sociale cohesie in de stad te bevorderen. Een van de inzichten uit Alberts casestudy in Den Haag is dat kleine 'etnische' ondernemers een belangrijke rol spelen in het doorgeven en organiseren van immaterieel erfgoed, waarbij ze vaak zelf ook een commercieel belang hebben.

Centrale vragen

Ronde 1	Ronde 2
Wat is voor jou immaterieel erfgoed in de stedelijke context?	Waar zitten de noden voor immaterieel erfgoed in de stad en zijn er stimulansen nodig?
Zie je hier specifieke trends?	Wat is er nog nodig voor de borging?
Wat kenmerkt de dynamiek en het ritme van de stad?	Waar is behoefte voor financiële steun?
Wat is de kracht van immaterieel erfgoed in de stedelijk context?	Wat kan de rol zijn voor matchmakers / instellingen om immaterieel erfgoed in de stad te borgen/stimuleren/een plek te geven?
Waar kan immaterieel erfgoed een verschil maken voor de burgers?	

Verslag deelsessies

In twee deelsessies zijn de verschillende deelvragen besproken, waarvan een aantal onderwerpen in beide groepen aan bod zijn gekomen. Hieronder worden deze thema's uitgelicht. Vormen van immaterieel erfgoed in de stad.

De volgende vormen werden benoemd:

- Van spreken met de natte T in Rotterdam tot de nieuwe straattaal.
- Lopend eten.

- Straatmuziek en de straat /wijk versieren met voetbal.
- Stadstuinen
- Bachelor party
- Het flaneren in de stad.
- Ambulante handel, markten als ontmoetingsplaatsen.
- Ramadan. Of andere vormen waaraan steeds meer mensen meedoen.
- Yoga, meditatie, mindfulness.
- Little Miss Kwakoe verkiezing, waar vaak ook vormen van immaterieel erfgoed aan verbonden zijn, zoals traditionele dansen en het dragen van klederdracht.

Dynamiek van de stad

Immaterieel erfgoed is vanuit UNESCO een concept dat van oorsprong niet een focus heeft op een geïndustrialiseerde samenleving, de uitdaging is nu om het meer grip te krijgen op het concept immaterieel erfgoed in de context van de stad.

De wereld is intens verstedelijkt; het platteland ontvolkt overal al zeker 400 jaar. De grote samenlevingsvragen komen altijd vanuit de stedelijkheid. De term “consistent inconsistency” werd hiervoor gebruikt, wat eigenlijk aangeeft dat de stad een plek is die altijd verandert, in ontwikkeling is.

De volgende aannames werden gedaan over de verschillen tussen platteland en stad processen in de stad:

- De aantrekkingskracht rond ‘ontmoeting’ heeft sneller effect in de stad;
- Nieuwkomers veranderen de omgeving; in de stedelijk omgeving gebeurt dat vaker, waardoor de impact van nieuwe dingen wellicht juist groter is buiten de stad;
- In de stad is een dynamiek van het ontmoeten van culturen;
- Er is vaak geen keuze voor jongeren tussen platteland of stad want een school/vervolgopleiding is er bijvoorbeeld niet. Ze moeten wel naar de stad als ze willen ontwikkelen;
- De stad heeft een andere schaal en andere uitdagingen dan een dorp. In de stad zijn meer variabelen en factoren die een rol spelen, de complexiteit maar ook de mogelijkheden zijn dus groter.
- Een stedelijk proces is dat van de gentrificatie, iets wat de samenstelling van een wijk doet veranderen en zo ook de dynamiek. Soms zijn er ook al tegenbewegingen.
- Is de rol van de kleine ‘etnische’ ondernemers in de stad, van de vroegere directeur van de bank of de dorpswinkel of kroegbaas een andere? Of is slechts de context anders en daardoor de effecten?

Een van de processen die nu in verschillende steden spelen, zijn meer bottom-up benaderingen van stadsmaken. Overheden willen steeds meer samenwerken met de mensen (co-creatie). Ook omdat de mensen zelf het gevoel hebben dat de overheid minder serieus te nemen is. Er wordt dus meer gekeken naar de behoeftes van de bewoners. Hierbij kan gedacht worden aan stadslabs die in verschillende steden zijn ontstaan.

Er wordt benoemd dat in de grootstedelijke context de subcultuur van urban arts (erfgoed) steeds meer wordt (h)erkend en, krachtiger en zichtbaar gemaakt door de ‘mogelijkmakers.’

Kracht van immaterieel erfgoed

Immaterieel erfgoed is eigenlijk bijna altijd wel in connectie met een ander persoon en een sterke lijn in het gesprek van was dan ook het groepsgevoel en de mogelijkheid van elkaar ontmoeten.

Immaterieel erfgoed kan een 'middel' zijn om over elkaar en andermans culturen te leren en daarbij ook het zoeken naar nieuwe vormen van samenleven. Er werd gesteld dat immaterieel erfgoed te maken heeft met sentiment en geraakt worden. "Immaterieel erfgoed kan mij emotioneel raken, terwijl bij kunsten daar vaak meer voor nodig is; extra informatie bijvoorbeeld." Verder komt naar voren dat immaterieel erfgoed een bijdrage kan leveren aan de (interculturele) cohesie in een gebied.

Er komen ook verschillende vragen naar boven. Zien we immaterieel erfgoed als een middel of is immaterieel erfgoed er gewoon als zelfstandig doel, waarbij het gaat om de intrinsieke waarde die het in zich heeft. Of is er wellicht altijd sprake van beide?

Schaalvergroting/schaalverkleining?

Een opvallende constatering is dat in de stedelijke omgeving toch vaak wordt gezocht naar een schaalverkleining, bijvoorbeeld het niveau van de wijk. Symbolisch was dat bij een van de twee groepen de term wijk in het midden van de flipover kwam te staan. Als mogelijke verklaring voor de schaalverkleining werd gezegd; "een groep moet misschien niet te groot zijn, want dan kan je in sommige gevallen de verbondenheid verliezen."

Noden en stimulansen

Een belangrijke vraag was: Waar zitten de noden voor immaterieel erfgoed in de stad en zijn er stimulansen nodig? Ofwel, wat is nodig is voor het immaterieel erfgoed te borgen? Hieronder de belangrijkste inzichten op een rij.

- Ontmoetingsplekken spelen een centrale rol. Zo werd het belang benadrukt van plekken waar mensen samen kunnen komen, het erfgoed kunnen beoefenen en beleven. Om te kunnen beklijven is er een plek nodig, een culturele 'hub'. Dan is het zichtbaar. Met name voor minder kapitaalkrachtige groepen. Buurthuizen kunnen hier een voorbeeld van zijn. Dit werd door anderen beaamd als een belangrijke voorwaarde. Een kritische kanttekening was dat het ook zo kan zijn dat je bepaalde natuurlijke processen rond immaterieel erfgoed vorming daarmee belemmert. Er werd ook een link gelegd met het sociaal werk uit de jaren tachtig: zorg dat je nu wel faciliteert, maar vul niet volledig in (minder programmering). Een gedeelde visie was dat je mensen de ruimte moet geven om het zelf te doen en niet dingen voor ze te bepalen. Iets wat ook volledig aansluit bij het bottom-up principe van UNESCO's Immaterieel Erfgoed-Conventie.
- Hiermee samenhangend is het idee om duurzame vormen te creëren om mensen zich te laten engageren met elkaar en hun omgeving. Er is enorme dynamiek in de samenleving, grote uitdagingen, veranderende processen, het brengen van erfgoed-waarden is de katalysator: het geeft gevoel van eigenaarschap van ruimtelijke inrichting, het zelf maken. Er werd gesteld dat zelforganiserend vermogen breed draagvlak creëert en geen systemische ondersteuning nodig heeft (bijv. speeltuinen in Groningen die helemaal door vrijwilligers gerund worden en zodra er subsidie kon komen viel dat draagvlak weg). Aanhaken bij bestaande zaken, die vaak vanzelfsprekend zijn voor wie het doet. Benoemen geeft waardering, waarde en erkenning.
- Een manier om dat te doen is door het vertellen en vastleggen van zowel de geschiedenis als de huidige vorm van immaterieel erfgoed, bijvoorbeeld via een digitaal platform. Dit draagt bij aan erkenning en mogelijk ook aan de identiteit van de stad/wijk.

- Je kunt inzetten op aspecten die een stimulans zijn voor het doorgeven. Het gaat er dan om dat de verbinders in de samenleving de mogelijkheid wordt gegeven om plekken te hebben waar ze samen kunnen komen / kunnen organiseren. Dat kunnen professionals, ondernemers of vrijwilligers zijn. Termen die hierbij ook vielen: stadsmakers en kwartiermakers. Het zijn mensen die tussen bestuurders en de bewoners kunnen staan.
- Een manier om het erfgoed te borgen is door de jongeren te betrekken. Jongeren zijn verantwoordelijk of worden verantwoordelijk gemaakt (voor een project of erfgoed). Samenwerking met scholen kan ook een manier zijn om jongeren meer te betrekken en tegelijkertijd te werken aan bewustwording.
- Je kunt themadagen organiseren voor lokaal immaterieel erfgoed. Dat helpt bij de bewustwording van wat immaterieel erfgoed is en kan het immaterieel erfgoed zichtbaar maken.
- Een manier om nog meer zicht te krijgen op de noden zijn omgevingswandelingen in de wijken. Je kunt deze wandelingen insteken door een bepaald thema te kiezen. Stel vragen als: Waar bent u trots op? Wie is de initiatiefnemer? Dat raakt namelijk de drijfveren en dat verbindt mensen. Dat is overal hetzelfde, in grote steden en dorpen.

Conclusies

De dynamiek van de stad is anders dan op het platteland, de schaal is groter en er is meer diversiteit. Echter, een opvallende observatie in dat licht is dat de schaal in de stad vaak wordt teruggebracht tot een hanteerbaar niveau, dat van de wijk. Op dat niveau is het eenvoudiger om je verbonden te voelen met elkaar.

Immaterieel erfgoed draait voor een (groot) deel om de ontmoeting die eraan verbonden is. Maar vooral een 'actieve ontmoeting'. Vaak is immaterieel erfgoed namelijk iets wat je doet of ervaart met anderen. Immaterieel erfgoed brengt iets te weeg en kan zorgen voor sociale cohesie. Daarom is ook een aantal keer de link gelegd met het sociale domein, of sociaal werk.

Aangezien immaterieel erfgoed werkt vanuit het bottom-up principe moeten er geen dingen worden opgelegd, maar worden gefaciliteerd. Je geeft de ruimte aan mensen om het zelf te doen. Belangrijk hiervoor zijn de plekken waar het immaterieel erfgoed beleefd en beoefend kan worden, van de klapbanken in Zeeland tot de bènkskes in Brabant; ontmoetingsplekken zijn cruciaal.

Ten slotte dient er ingezet te worden op aspecten die een stimulans zijn voor het doorgeven: de mensen die een rol als verbinder hebben (bijv. ondernemers, vrijwilligers en professionals), bewustwording en het zichtbaar maken van het erfgoed.